

УДК 811''37

Ю. М. Нідзельська,

викладач

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

КОНЦЕПТ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ УНІВЕРСАЛЬНОГО ТА ЕТНОСПЕЦИФІЧНОГО У СВІДОМОСТІ ЕТНОСА

У статті розглянуто універсальність механізму людської когніції, вплив національного менталітету на формування національно-специфічних особливостей в універсальних концептах, визначено вагому роль безеквівалентної лексики для аналізу специфіки народу, представлено тлумачення терміну "лакуна", вказано на вплив екстралінгвістичних факторів на концептуальну картину світу етносу.

Мові притаманні одночасно загальнолюдські та національні риси, тому проблеми співвідношення всезагального та національно-специфічного у тканині мови викликали особливу зацікавленість у лінгвістів. *Актуальність* статті вбачаємо в тому, що дослідження кореляції універсальних та етномаркованих елементів картин світу етносів, аналіз етноспецифіки у процесах спілкування є ефективними засобами для усунення непорозумінь у міжкультурних контактах.

Метою статті є дослідження специфічних рис універсального та етномаркованого в мисленневих одиницях – концептах, які побутують у межах свідомості етносу.

Когнітивна лінгвістика, як відомо, інтегрує дані інших наук, етнолінгвістики в тому числі. Як підкреслює Є. Бартмінський, етнолінгвістика вивчає зв'язок мови і культури, оперує поняттям мовного стереотипу і мовної (культурно-мовної) картини світу [1: 33]. Важливим видається те, що етнолінгвістика у ХХІ ст. набуватиме актуальності у зв'язку з масштабними когнітивними дослідженнями, які дозволять виявити своєрідність вербалізації когнітивних категорій, ментальних структур не тільки на рівні мови, але також і в процесі комунікації. Саме ці розбіжності, які можна назвати *когнітивною інтерференцією*, викликають інтерес у мовознавців [2: 28].

У результаті міждисциплінарних досліджень було сформовано загальноприйнятту думку про спільність механізму архітектури людської когніції, спільність у мисленневих процесах носіїв різних природних мов [3: 93; 4: 51; 5: 52, 60; 6: 293; 7: 140]. У свою чергу Г. Вежицька наголошує на існуванні єдиної логіко-мисленневої бази, на якій можуть будуватися різні концептуальні картини чи концептуальні каркаси [8: 51]. Отже, універсальна когнітивна система людини включає в себе усі особливості семантики лексичних та граматичних одиниць конкретної мови [5: 82]. Таким чином, механізми когніції як особливої здатності людини у своїй основі універсальні, а "відмінності отримуваних знань визначаються своєрідністю менталітетів народів" [9: 18].

Об'єднання мови та мислення в єдиний когнітивний процес провокує виникнення питання про інкорпорованість у мисленні *індивідуального, національного та універсального* [10: 94]. Фундаментальні понятійні категорії, такі як *адресат, приналежність, причина, ціль, умова, час, простір, число та ін.* утворюють необхідну основу комунікації, в них виявляється єдність загальнолюдських законів мислення.

У цілому, мова має універсальну структуру, на думку Е. Сепіра, "немає більш показової загальної характеристики мови, ніж її універсальність" [11: 41]. Національні форми цієї структури представляють собою взаємокомпенсуючі варіанти, які частково заповнюють позанаціональну номенклатуру "загальнолюдських понять" [12: 187, 177]. Національна специфіка виявляється в тому, як, якою *мірою* представлені у мовах фундаментальні категорії буття. Крім цього, "національна модель світу компонує такі базові категорії, як: *просторовість, темпоральність, холистичність, партикулярність* та інші, які утворюють "*семантичний інвентар культури*" [13: 74]. Деякі концепти, будучи універсальними, можуть отримувати національно-специфічні особливості під впливом національного менталітету, тому що кожна мова по-своєму представляє світ у значеннях своїх одиниць (у лексиці), в особливій образності (фразеологія), у специфічній конструкції понятійних категорій (граматика) [5: 60; 14: 60, 3: 93; 12: 174]. Відмінності мов відображають різне осмислення світу.

Відображене в мовних формах, етнічно обумовлене осмислення та оцінювання зовнішнього світу стосовно певного етносу отримало назву *національно-мовної картини світу* (НМКС) [15: 3: 92, 93]. Під НМКС розуміють синтетичну єдність суб'єктивного і об'єктивного у світогляді людини, синтез духовно-індивідуальної та культурно-історичної субстанції. Крім того, реальний світ, колективна етнічна свідомість, що відбивають реальний світ у процесі пізнання, є важливими чинниками, які детермінують онтологію НМКС.

Картина світу обов'язково несе на собі національно-культурний відбиток [16: 64]. Унікальність МКС може визначатися тим, що мова обирає як еталони різні властивості об'єктів, в одних і тих самих явищах оточуючої дійсності акцентуються різні концептуальні ознаки [17: 86; 13: 76].

Концепти і поняття, які знаходяться в центрі картини світу, формують її ядро, як правило, є універсальними, вони можуть бути спільними для різних культур, але також можуть наповнюватися національно-специфічними особливостями. Крім цього, В. І. Карасік підкреслює, що в мовних

© Нідзельська Ю. М., 2009

картинах світу є смислові області, які більшою мірою піддаються універсалізації, і такі, які більше виявляють своєрідність [18: 106; 14: 28]. Картини світу, відображені в мовах, мають фрагменти, які відрізняються, а їхня спільна частина – відповідальна за найбільше число "мостів" між мовами [15: 89].

Відомо, що концептуальна картина світу є більш універсальною порівняно з мовною картиною світу, вона є спільною для народів з однаковим рівнем знань про світ, тоді як мовна картина світу "відображає досвід кожного народу та виявляє не тільки спільне знання, а й своєрідність бачення світу" [19: 134]. МКС виступають як віртуальні мовні знаки, актуалізація яких є індивідуалізованим процесом [20: 87; 14: 35], а національна специфіка такої картини може інтерпретуватися як специфіка субстанції матеріального знака [5: 76]. Таким чином, у мовленні людей відчувається відбиток власної НМКС, воно позначене певною стереотипністю.

У лінгвістиці розрізняють універсальну та ідіоетнічну картини світу, в межах яких виділяють світи матеріальний та духовний, емпіричний та раціональний, світи просторові та часові [21: 30]. А. Д. Белова підкреслює існування крім універсальних, загальнолюдських, також ряду національно- і соціально-специфічних концептів [20: 85]. Специфічні концепти мають прив'язку до певної (суб) культури.

Отже, національний концепт – найбільш загальна, максимально абстрагована, проте конкретно репрезентована в мовній свідомості ідея "предмета" в сукупності усіх валентних зв'язків, позначених національно-культурною маркованістю, яка підлягає когнітивній обробці [22: 268]. Реконструювання національних концептів дає можливість поелементного співставлення концептів як у межах однієї культури, так і концептів, що належать різним культурам, це є засобом виявлення специфіки у членуванні досвіду певною етнолінгвоспільнотою.

Для кожного народу існують специфічні реалії культури, факти культури, які мають в іншій культурі повні або часткові прогалини, так звані матеріальні або поняттєві лакуни, "набір традиційно дозволених для даної культури засобів інтерпретації фактів і процесів вербальної поведінки" [23: 50]. Отже, лакуни свідчать про "переповненість або недостатність досвіду однієї лінгвокультурної спільноти відносно іншої" [14: 41]. До того ж, коли ми порівнюємо певні культурні ареали, ми зустрічаємося з асиметричною представленистю в порівнюваних культурах [24: 8]. Крайнім ступенем такої асиметрії є *лакунарність* – вагома відсутність певних ознак та одиниць в одній із порівнюваних систем. Безеквівалентна одиниця є показником наявності деякого унікального національного концепту у свідомості народу, максимально допустимого ступеня національно-культурної маркованості [25: 75-76; 10: 56, 139]. Реконструкція світу містить багато лакун, тому що концепти представлені як набір різного роду величин, а лексика діє вибірково.

Кожний етнос, його концептуальна система визначаються специфікою географічного середовища та біоенергетикою простору, в який він інтегрований історичною долею [8: 31]. Відмінності умов життя людей у деяких випадках пояснюють неузгодженість у сегментуванні дійсності, а звідси більш деталізоване або більш узагальнене відображення дійсності в мові [8: 41; 24: 21], крім того, ці відмінності обумовлюють існування односторонньо маркованих явищ, лакун. А. П. Садохін вважає, що найважливішим об'єднуючим фактором для етносів є спільність території та мови, історичної долі, традицій [26: 26]. Концептуалізацію та вербалізацію світу певним етносом зумовлюють два основні чинники: 1) факти зовнішнього стосовно етносу світу (природа та матеріальна культура народу, які етнос безпосередньо сприймає; 2) фактори національного способу мислення, національного менталітету [27: 243].

На концептуальному рівні національно-культурна специфіка полягає в існуванні специфічних концептів для певної мови, асиметрії прототипів, специфічності асоціативних просторів навколо концептів, способах вербалізації концептів; на вербальному рівні такі концепти позначаються безеквівалентною лексикою і фразеологією [28: 45]. Понятійна асиметрія етнічної мови, семантичні добавки до значення конкретної мови, загальнолюдський семантичний інваріант дозволяють використовувати мовні одиниці як інструмент для реконструкції етнічного менталітету [29: 92].

Таким чином, вивчення етноспецифічних концептів є цікавим не тільки через важливість дослідження менталітету етносів, виявлення лакун, аналізу особливостей категоризації та концептуалізації за допомогою певних мов. Національні концепти впливають на поведінку та виявляються в міжкультурній комунікації. Перспективою подальшого дослідження є вивчення окремих етноспецифічних концептів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бартми́нский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике / Перевод с польского. – М.: Индрик, 2005. – 528 с.
2. Белова А. Д. Лінгвістичні перспективи і прогнози у XXI ст-ті // Лінгвістика XXI ст-тя: нові дослідження і перспективи: Зб-к наук. Праць. – К.: Логос, 2006. – № 1. – С. 21-32.
3. Голубовська І. О. Національно-мовна картина світу в її лексичній іпостасі // Мовні і концептуальні картини світу. Вип. 6. Кн. 1. – До 90-річчя д.ф.н. А. О. Білецького. – К.: Прайм-М, 2002. – С. 92-99.
4. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика. Учеб. пособие. – Минск: ТетраСистемс, 2004. – 256 с.

5. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке. Отв. ред. А. М. Шахнарович. – М.: Наука, 1990. – 103 с.
6. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание: Пер. с англ. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
7. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М.: ЧеР, 2003. – 349 с.
8. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков // Пер. с англ. А. Д. Шмелева. Под ред. Т. В. Булыгиной. – М.: Языки славянской культуры. – 1999. – 780 с.
9. Иванова Е. В. Пословичные картины мира (на материале английских и русских пословиц). – СПб.: СПбГУ, 2002. – 160 с.
10. Привалова И. Интеркультура и вербальный знак (Лингвокогнитивные основы межкультурной коммуникации). – М.: Гнозис, 2005. – 472 с.
11. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. Пер. а англ. под. ред. и с предисловием д.ф.н. проф. А. Е. Кибрика. – М.: Изд. группа "Прогресс" "Универс", 1993. – 654 с.
12. Колшанский Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. – М.: Наука, 1975. – 229 с.
13. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
14. Городецка О. В. Національно-марковані концепти в британській мовній картині світу ХХ століття: Дис. ... канд. філолог. наук: 10.02.04. – К., 2002. – 182 с.
15. Серебrennikov Б. А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и мышление. – М.: Наука, 1988 – 242 с.
16. Красных В. Основы психолингвистики и теории коммуникации: Курс лекций. – М.: ИГДК "Гнозис", 2001. – 270 с.
17. Шаклеин В. М. Лингвокультурное содержание языка: к проблеме мотивации содержания лингвокультурной картины мира // Россия и Запад: диалог культур. – Вып. 6. – М.: Изд-во МГУ, 2000. – С. 275-295.
18. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
19. Лисиченко Л. Л. Мовна картина світу та її рівні // Збірник Харківського історико-філософського товариства. – Нова серія. – Том. 6., 1998. – С. 129-144.
20. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации: Монография. К.: ИИА Астрей. – 1997. – 309 с.
21. Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний і гендерний аспекти. Дис... докт. філол. наук: 10.02.04. – Донецьк, 2002. – 463 с.
22. Красных В. "Свой" среди "чужих": миф или реальность? – М.: Гнозис, 2003. – 375 с.
23. Этнопсихолингвистика. Сб-к статей. – М.: Наука, 1988. – 190 с.
24. Иная ментальность / В. И. Карасик, О. Г. Прохвачева, Я. В. Зубкова, Э. В. Грабарова. – М.: Гнозис, 2005. – 352 с.
25. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. – Воронеж: Изд-во Воронеж гос. у-та, 2002. – 191 с.
26. Садохин А. П. Теория и практика межкультурной коммуникации: Учеб. Пособие для вузов. – М: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 271 с.
27. Соломаха А. В. Лексика, яка вербалізує етнореалії в сучасній німецькій: Культурологічний аспект // Сучасні дослідження з іноземної філології: Зб-к наук. праць / Відп. ред. Фабіан М. П. – Ужгород: ПП Піголіцип П. Ю., 2005. – С. 242-251.
28. Левченко О. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: Монографія. – Л.: ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.
29. Власть в русской языковой и этнической картине мира: Кол. Монография / Под. ред. Ермаков С. В., Ким И. Е., Михайлова Т. В., Острова Е. В., Суховольского С. В. – М.: Знак, 2004. – 408 с.

Матеріал надійшов до редакції 05.03. 2009 р.

Нидзельская Ю. М. Концепт как отображение универсального и этноспецифического в сознании этноса.

В статье рассмотрено универсальность механизма человеческой когниции, влияние национального менталитета на формирование национально-специфических особенностей в универсальных концептах, подчеркнута важную роль безэквивалентной лексики для анализа специфики народа, представлено дефиницию термина "лакуна", указано влияние экстралингвистических факторов на концептуальную картину мира этноса.

Nidzelskaya Yu. M. Concept as Reflection of Universal and Ethno Specific Elements in the Consciousness of the Nation.

The article is dealt with the universality of the mechanism of man's cognition, influence of the national mentality on the construction of national peculiarities in universal concepts. The great importance of the lexical items without equivalents for the analysis of the peculiarities of the people is mentioned, the definition of lacuna is represented. Within the article the impact of extra linguistic factors on the conceptual picture of the world of the nation is indicated.